

LADÁNYI ERZSÉBET

A VÁROSFOGALOM KUTATÁSÁNAK MÓDSZERTANI KÉRDÉSEI

Kumorovitz L. Bernát akadémikus
(†1992. február 22.) emlékének tanítványa

A városfogalom kutatásának módszertani kérdéseiről írva* legyen szabad a várostörténetírásban is mesterem, az 1990. októberében 90. évét betöltött Kumorovitz professzor úrról megemlékezni, aki az általa művelt segédtudományok eredményeit is hasznosítva, a hazai várostörténetben új, irányt mutató módszert alkalmazott. Mintaszerű pontossággal és éleslátással helyezte el Buda korai fejlődését az európai képben és a korábbi kutatók közül elsőként épített Buda és Pest fővárossá válásának kutatásánál a források kibővítésével a római jogra. Ezzel a móddal a várossá alakulás gyökereinek meghatározását adta meg és a *medium regni* és *locus communior* fogalmának értelmezésével és felhasználásával a várossá válás egyik leglényegesebb elemét rögzítette.

A 19–20. század fordulóján elsősorban *Otto Gierke* munkássága irányította a figyelmet a város és állam azonos vonásainak egybevetettségére, melyet aztán a 20. század történetírása egyenesen a modern állam középkori alapjaként, előzményeként értékelte. „A modern állami fejlődés Németországban a fejedelmi territoriumokon, a birodalmi városokban és Itáliában a városállamokban megy végbe.” Ez a megállapítás csak hangsúlyosabbá tette azt a tényt, hogy a modern állam fogalmának a várostörténeti kutatásba való bevonása feleltébb indokolt.¹

A várostörténeti kutatásban ezzel az értékeléssel párhuzamosan felmerült azonban a város-lét (*Städtewesen*) kutatása más ismérvek bevonása, illetve rendszerezése alapján is. A középpontba azoknak a jellegzetességeknek a kutatása került, amelyek a várost megkülönböztetik a nem városi településtől. Ez a kutatás egészére hosszú időn keresztül igen nagy hatással volt: a város legáltalánosabbnak ítélt kritériumait kezdték mérlegelni, meghatározni, majd érvényesíteni. A megállapított kritériumok pedig szükségszerűen a különböző városkategoróriák felállításához, illetve rendszerbe sorolásához vezettek. A meghatározó kritériumrendszeréről és várostörténeti szempontú hasznosíthatóságukról az 1960-as évek végén *André Joris* készített értékelő tanulmányt. Szerinte a várostörténet kutatóit túlzottan befolyásolta az egyoldalúan várossá minősítőnek tartott kritériumokra való építés, melyek a következők: 1. demográfiai, 2. történeti, 3. jogi, 4. terminológiai, 5. gazdasági.²

Mit is jelölnek ezek a meghatározások? A demográfiai a település lélekszámát tekinti alapvetőnek, de hol a határ? *Hektor Ammann* kutatásait is figyelembe véve 5000–20 000? De joggal kérdezi Joris: a városi lakosság száma csak a falakon belül vagy azokon kívül élők is magában foglalja-e? Hiszen már a számításnak eme különbözősége alapján is igen

* A tanulmány előadásaként 1990. novemberben hangzott el Veszprémben.

- 1 *Otto Gierke*: Das deutsche Genossenschaftsrecht. Bd.1. Berlin, 1868. 221 skk;
Karl Kroeschell: Stadtrecht und Stadtrechtsgeschichte. In: Die Stadt des Mittelalters II. Hrsg. *Carl Haase*. Darmstadt, 1972. 295.; *Joseph R. Strayer*: Die mittelalterlichen Grundlagen des modernen Staates. Hrsg. *Hanna Vollrath*. Köln–Wien, 1975. 56.
- 2 *André Joris*: La notion de „ville”. In: Les catégories en histoire. Bruxelles, 1969.

nagy az eltérés a német és a belga történcskek álláspontjában. S itt kell megemlíteni, hogy e kritérium alapján nem is lehet városnak tekinteni a kislétszámú magyar városias településeket. Az is lényeges, hogy a korai korszakra felhasználható demográfiai információt tartalmazó forrás szinte alig áll a kutató rendelkezésére.³

A *történeti* kritérium lényege: valamely település abban a mértékben tekinthető városnak, amilyen mértékben múltbeli szerepe megadta neki ezt a rangot. De a városoknak — teszi hozzá Joris — nem szükségképpen azonos a múltjuk, s nem alkalmazható közös nevező az ókori *polisra*, a római *civitasra* és a középkori *metropolisra*.

A *jogi* ismérv a városjog és városi jogállás vizsgálatára szűkölt. Joris hangsúlyozza, hogy több kifogás emelhető ennek használhatósága ellen: a. sokszor nem ismert a városi kiváltságlevél; b. az alapított városok esetében az oklevél fedí a jogi helyzetet, míg azoknál, ahol ez hiányzik, jogi „hiátus” van; c. a spontán kialakuló város-létet teljesen figyelmen kívül hagyja, illetve szinte tagadja.

A terminus technikus — tehát a megnevezés — nem fejezi ki a fejlődési fokozatot, éppen ezért a *terminológia* nem alkalmas arra, hogy város-ismérvcnek tekintsék.⁴

A *gazdasági* kritérium alkalmazása — miként Joris írja — kedvező fogadtatásra talált, de értékelésénél ennek ellenére már *Jacques Le Goff*nak a megállapításait is hangsúlyoznunk kell, legfőként azért, mert Joris ezzel a következtetéssel zárja tanulmányát: „A város ideáltípusa többé nem felel meg a kutatás igénycinek.”

A várostörténetírás módszereit és eredményeit az urbánus Franciaország történetének elemzése során vette számba *Jacques Le Goff*. Miközben leszögezi a gazdasági kritérium, a termelés, a csere, a kézművesség és a kereskedelem fontosságát, mindezeket úgy értékeli, hogy egyetlen tényezőt sem ítél jelentősebbnek a többinél. Saját kutatásain kívül *Henri Pirenne*, *Maurice Lombard* és mások eredményeire építve fogalmazza meg nagyon reális, körültekintő véleményét. Vizsgálatában az alakuló város szervezeti rendszerének fontosságát emeli ki, s ez vezet el munkájában a jogi keretek, a *jogi szempontú* meghatározhatóság alkalmazásához.⁵

Elemzésében a középkori város és az antik város különbözőségére is felhívja a figyelmet. Mint írja, az ókori város olyan épületek és műalkotások együttese körül rendeződött el, amelyek a 4. és 7. század között mind eltűntek. Ahol ezek némelyike megmaradt, ott is csak topográfiai folytonosságról lehet szó, mert a funkció megváltozott. A középkori városban nemcsak az új, laikus kormányzat jelent jogi szempontból teljesen mást, hanem ezzel nagyon is összhangban: a város új műalkotásai is ennek az új jogi minőségnek a megtestesítői. Sokáig csak a nagyközépkor városainak templomai léteznek műalkotásként, de ezek nem a pogány templomok helyén épültek fel. A középkor az ókori létesítmények romjait beépítette az új épületekbe, építványgként, legfeljebb díszítőelemként használta. A fejlődés egészét tekintve joggal hangsúlyozza *Le Goff*: a középkori város intellektuális (a skolasztika városi ere-

3 *A. Joris*: i. m. 89–101. A demográfiai vizsgálat eltérő szempontjaihoz mintegy példaként azért említi Németországot és Belgiumot, mert éppen a városfalakon belül, illetve a város falain kívül élőket is beszámító mód közötti különbség jól mutatja: a kutatás — a lélekszám megállapítása tekintetében — egybe nem vehető alapon áll. Arra, hogy a források a korai korszakokra vonatkozóan alig adnak információt, megemlíti a forrásokban kivételesen gazdag Sopront is, amelyre szintén a korai korszak forráshiánya a jellemző. *Hektor Ammann*: Wie groß war die mittelalterliche Stadt? *Studium Generale* 9 (1956) 503–506.

4 *Ladányi Erzsébet*: *Libera villa, civitas, oppidum*. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* (a továbbiakban: *AUSB*) *Sectio Historica*. Bp. 1977. XVIII. 15. skk. A védőrendszer kiépítése után a *civitas castrum*nak írják, ill. a pápai oklevelekben a tárnoki városok oppidum megjelöléssel fordulnak elő, ezeket az eseteket még számos, a tanulmányban felsorolt eset mutatja, ill. egészíti ki.

5 *Jacques Le Goff*: *La ville médiévale des Carolingiens à la Renaissance*. In: *Histoire de la France urbaine*. Tome 2. Introduction par *J. Le Goff*. Seuil, 1980. 9. skk.

detű rendszer), politikai (a francia kommuna, a bonae villae stb.), esztétikai (a gótika városi művészet) és vallási (kolduló rendek) modellek szülőhelye volt.⁶

Végül felteszi a kérdést: milyen volt az urbanizáció súlya és jellege Franciaországban? Dél-Franciaországban inkább megtalálható az antikvitás és a nagyközépkor öröksége, de — a kivételektől eltekintve — ez a terület csekélyebb gazdasági, politikai és intellektuális szerepet játszott, mint Észak-Franciaország, ahol megtalálható ezen kívül a középkori kereszténység intellektuális fővárosa és legnagyobb városa: Párizs. A másik sajátosság: a királyi hatalom korlátozta ugyan a városok önkormányzatát és hatalmát, de a királyoknak szinte állandó jóindulata a városok iránt az urbánus Franciaország növekedését segítette. Megítélése szerint az a tény, hogy Szép Fülöptől kezdve a városok képviselőit meghívták az országgyűléseire, egyfajta egységet hozott létre még akkor is, ha a városi küldöttek hatáskörére az volt jellemző, hogy „a királyi kívánságokba való beleegyezés egyszerű kamarái, e gyűlések jelentősége korlátozott...” (Kiemelés tőlem — L.E.)⁷

A civitas-fogalom magyarázatául újólag és részletesebben meg kell említeni az antik városhoz való viszonyát. Ebben leginkább olyan megfogalmazás és megközelítési mód vezet általánosan alkalmazható eredményre, amely az antik városhoz való viszonyt nemcsak a kontinuitás kérdéseként veti fel, hanem az antik-késői antik város funkciójának vizsgálatát állítja a középpontba, egyszerre elemezve az azonosságot és a különbséget. Mindenekelőtt Friedrich Vittinghoff munkásságának erre vonatkozó részére szeretnénk hivatkozni, kiegészítve Alfred Haverkamp, Hermann Conrad és Erich Maschke körültekintően megfogalmazott megállapításaival.⁸

Vittinghoff a későantik város egyes csoportjainak különböző jelentőséget tulajdonít. A legelőkelőbb csoportot az alkotmányuk szerint egységes római polgárvárosok, a *municipiumok* és *kolóniák* alkották. Ezek közül csak kevés rendelkezett a *ius Italicummal*, a legmagasabb kiváltsággal, amely védett a tartományi helytartó minden beavatkozásától. A polgárvárosokkal az „idegenek (*peregrini*) városai” álltak szemben. Önkormányzatuk foka a római állam által adott jogállásuktól függött. Az „idegenek városaira” használták a *civitas* kifejezést, amelynek alkalmazása a 2. század közepén kezdte kiszorítani a tulajdonképpen értelemben vett római városkategóriákat, a *municipiumot* és a *kolóniát*. A késő római birodalom (a császári uradalmaktól eltekintve) szinte teljesen *civitatesre* tagolódott, ezek pedig mindenkor saját, rögzíthető császári kiváltságon, a *ius civitatis*on alapultak. Ez a civitas politikai-közigazgatási értelemben olyan központi helyet jelölt, ahonnt integrált vidéki területet igazgattak. (A civitates mellett elszórtan *regiones* található, ez utóbbi a városi központ nélküli vidéki körzetet jelenti.) Alapjában véve a városi centrumot és a mezőgazdaságilag hasznosított vidéki területet nem választotta el egymástól jogállás szerinti különbség. A kettő együtt alkotta a civitast. Ugyanaz a földjog volt érvényes. A városi és vidéki lakoságnak ugyanaz volt a polgárjoga, teljesen függetlenül attól, hogy valakinek — ha teljesjogú polgár volt — a lakóhelye a városfalakon belül vagy kívül volt-e.⁹

Ezekre a császárkori közösségekre az volt a jellemző, hogy vezető rétegük birtokai ugyan többnyire a *territoriumon* (vidéken) voltak, de a réteg maga a városban élt. Ez a helyzet kb. az 5. század derekától változott meg, amikor a földbirtokosok legmagasabb kategóriája visszavonult vidéki jószágaira (*villae*). Ez az (el)vándorlás a környező territoriumnak na-

6 J. Le Goff: i. m. 15., 18–19.; Vö. még Georges Duby: A katedrálisok kora. Bp. 1984. e vonatkozásban igen gazdag és meggyőző részeit, valamint Jacques Le Goff: Az értelmiség a középkorban. Bp. 1979. művét.

7 J. Le Goff: La ville médiévale... i. m. 22–23.

8 Friedrich Vittinghoff: Zur Verfassung der spätantiken Stadt. Lindau–Konstanz, 1958. (Vorträge und Forschungen Bd. IV.); Uő: Die Struktur der spätantiken Stadt im Mittelalter. In: Vor und Frühformen der europäischen Stadt im Mittelalter. Bd. I. Göttingen, 1973.; Alfred Haverkamp: Die Städte im Herrschafts- und Sozialgefüge Reichsitaliens. München, 1982.; Hermann Conrad: Deutsche Rechtsgeschichte. Karlsruhe, 1962.²; Erich Maschke: Stadt und Herrschaft in Deutschland und Reichsitalien. München, 1982.

9 F. Vittinghoff: Zur Verfassung i. m. 14. és Uő: Die Struktur i. m. 92–93.

gyobb súlyt adott, a vidéki úri székhelyeken a gazdasági, társadalmi és politikai hatalom új központjait hozta létre és lassan elszigetelte a várost a vidéktől. A városoknak a 3. században általános fallal való körülvétele és területi összehúzóerőjük szükségszerűen visszafordítja a korábbi városiasodást azzal, hogy a város kiszorult az egész civitasra vonatkozó központi helyzetéből. A birodalom veszélyeztetett területein, pl. Galliában ez a zsugorodás különösen jól megfigyelhető. Ennek a folyamatnak eredményeként gyakorlatilag láthatóvá váltak az „*intra muros*” város legelső kezdeményei.¹⁰ Ez a város-település lett a püspök székhelye is, akinek papi hatalma kezdetben sem korlátozódott magára a város-településre. A hivatali körzetek fokozatosan megszilárduló elhatárolódásával a 4. században az egyház *diocesis*e (kerülete) majdnem mindent azonos lett a *civitas*szal. A vidék (azaz valamely város territoriuma) lelkészségeinek a püspöki egyház alá rendelése ellentétesen hatott a város és vidék kapcsolatának egyébként megfigyelt lazulásával, s a régi egység legerősebb kapcsa lett. A püspök *civitates*en belüli pozíciójának megerősödéséhez vezetett az, hogy már Nagy Konstantin világi ügyekben magánjogi perek eldöntésével bízta meg, s az állam vállalta a püspöki ítéletek végrehajtását. Gazdasági hatalma ezzel növekedett. A földadó alól mentesítést ugyan nem tudott szerezni, de bizonyos szolgáltatások esetében immunitást kapott és hagyatékot fogadhatott el.¹¹

A *civitas*oknak az egyházi szervezeten belüli, központi szerepét, politikai, közigazgatási, gazdasági, társadalmi, s nem utolsósorban kulturális funkcióját joggal hangsúlyozta Alferd Haverkamp is, amikor a püspöki város és a *diocesis*-hálózat szervezeti kereteit vizsgálta fel.¹²

Az egyház—város fogalom pár elemzése során ezt a megállapítást szélesebb földrajzi területre is érvényesítette Hans Felix Schmid, aki szerint „a római kor »városai« a Rajna és Duna térségében tulajdonképpen csak mint püspöki székhelyek... mentődtek át topográfiaiilag és az egyházi földrajz szempontjából a német középkorba: Itáliában és Dalmáciában, de Galliában és Hispániában is a nagyközépkorban a püspöki város maga a város”. Itt rejlik tehát annak a magyarázata, hogy Európa-szerte — s természetesen Magyarországon is — a püspöki székhely megnevezése mindig *civitas*.¹³

Az európai várostörténeti kutatások számára a legjárhatóbb utat — miként Le Goff munkásságának taglalásánál erre már utaltunk — a jogelemek, intézmények és a város egymástól elválaszthatatlan megnyilvánulási formáinak feltárása jelenti. A jognak társadalmi realitása van — írja Kroeschell —, s ennek a gondolatnak messzemenő érvényesítésével rajzolja meg Le Goff a korai város léteinek legjellemzőbb, jogi értelemben vett vonásait.¹⁴

Le Goff tanulmányának címe (*A mozgalomtól az intézményig*) is mutatja ennek a bonyolult folyamatnak a jellegzetességét.¹⁵ A települések lakói kezdetben úrtól-uraktól függő viszonyban (*dominium*) élnek, aki(k) felettük a joghatóságot is gyakorolja(k). Életkörülményeiknek megfelelően a használt jogok egy részét — pl. mértékkel, posztó- és úrmértékkel kapcsolatos ügyekben az észrevételnek, illetve a büntetés kiszabásának jogát — maguk számára ugyan megválthatják, de felettük az úr bíráskodási joga megmarad. A jogok átengedése elvben az úr jóindulatától függött, de valójában ki kellett azt kényszeríteni. Találón fogalmazza meg Le Goff: „A középkori város a maga jogi személyiségében a lényegét tekintve lakóinak vívmánya, kivéve az új alapításokat.” (A magyar királyságban ez utóbbi kategóriába Zágrábot sorolhatjuk.) Majd így folytatja: „Ennek a küzdelemnek az alapja, első és alapvető vívmánya a városi társadalom bázisa, a személyes szabadság.” Pl. Lille-ben a polgárok által megszerzett személyes szabadság 1175 után kiterjedt mindenkire, aki ott munkát keresett, és áterjedt a szomszédos falvakra is. 1194-ben Béziers-ben a *viccomes* mindenkinek, aki a

10 F. Vittinghoff: Zur Verfassung i. m. 27–29. és Uő.: Die Struktur i. m. 94.

11 F. Vittinghoff: Zur Verfassung i. m. 37–39.

12 A. Haverkamp: i. m. 155.

13 Hans Felix Schmid: Das Weiterleben und die Wiederbelebung antiker Institutionen im mittelalterlichen Städtewesen. *Annali di storia del diritto* I. 1957. Milano, 87.

14 Karl Kroeschell: Haus und Herrschaft im frühen deutschen Recht. Göttingen, 1968. 15.

15 J. Le Goff: La ville médiévale i. m. 263.

városba költözött, teljes szabadságot (*plena libertas*) adott. Ez a teljes szabadság válik az alapjává a „kollektív létezőnek”, a városnak mint jogi személyiségnek, azaz a városi *universitas*nak.¹⁶ *Az universitas olyan közös jellegzetességekkel rendelkező emberek csoportja, amely jellegzetességek az embereknek bizonyos egységet adnak, s akiket ennek alapján mind a saját cselekvésben, mind a csoporton kívüliekkel szembeni magatartásban összességnek tekintene. Tehát csoporttudat nyilvánul meg mind a cselekvésben, mind a szembenállásban.*¹⁷

Le Goff éles logikával következtetett: *a városi közösség több és más, mint azoknak a lakóknak a számtani összege, akik ott élnek; attól fogva, hogy a kollektívát (universitas, communitas) megalkották, ez mint egyedektől független tényező áll fenn!* Ennek megnyilvánulási formáit is számba veszi: a társulás joga, bírászkodási jog, városi demokrácia, kollektív tulajdon.¹⁸ Vegyük sorra most ezeket.

A társulás joga. 1219-ben Clermont lakóinak uruk, II. Guy gróf megengedte, hogy universitasuk gyakorolhassa azt a jogot, hogy gyülekezzenek, s megtegye azt, ami az universitasra tartozik. Lényeges szerepe lehet itt a polgáreskünek is. Pont de Beauvoisinben 1288-ban — miként Le Goff írja — ennek konkrét tartalma a következő volt: „Kötelesek vagyunk polgárnak befogadni mindenkit, aki a város polgárságát kéri s kész bíróságunk elé állva esküt tenni: bárki, akit polgárnak befogadnak, köteles megesküdni a szabadságra (*franchise*), megtartani mindenhol a seigneur és a város jogait — mely erre a szabadságra épül — és hűnek lenni az eskühöz.” Itt jegyezzük meg: a polgáresküt az különbözeti meg alapvetően a hűbéreskütől, hogy az előbbi egyenlőket kapcsol össze az eskü kötelékével, az utóbbi pedig a felsőbb és az alsóbb rangút.

Bírászkodási jog, illetve a saját bíró megléte. Ennek kifejtésénél Le Goff szükségesnek tartja a város jogi személyiségének újbóli, árnyalt definiálását: „*Az universitas — a városnak a középkorban adott gyakori meghatározása szerint — olyan emberek csoportja, akiknek egyazon jog keretében közös életük van.*” Ez teljesen egybevág Abélard ama meghatározásával, miszerint a *civitas* azoknak az egyesülése, akik *aequo iure* élnek, illetve — Adeldard de Bath szerint — akik *iustitia communist* birtokolnak. Ezek a meghatározások mind Szent Ágoston *De civitate Dei* c. munkájára épülnek.¹⁹

A városi demokrácia azt jelenti, hogy a városi közösség döntésének alapja olyan széles, amennyire lehetséges a római jog *quod omnes tangit* elve alapján. A megengedett döntéseket a *maior et sanior pars* hozta. Le Goff idézi IV. Ince pápa meghatározását: „*Pars sanior*nak azt nevezem, amely a legjobb választott főtisztviselőt szemeli ki, hacsak nincs vele [ti. ezzel a résszel] szemben igen nagy számszerű, vagy a szavazók méltóságából eredő túlsúly.”

*A kollektív tulajdon*²⁰ testesíti meg: 1. a város kincstára, 2. a közösség közös ingatlanai, 3. a harang és 4. a város pecsétje. A kincstárnak része a város emlékezete, a levéltár is, a városi ügyintézés, bírói döntések, lajstromkönyvek, protocollumok stb. együttese. A közösség közös tulajdonai: a börtön, a domus iudicialis, a domus universitatis, a kereskedő csarnok, a városfal, minden, amit *ad utilitatem civitatis* fordítanak. A harang, amely nem azonos a templom harangjával, mert ez közös cselekvésre szólít. II. Frigyes 1226-ban kelt oklevele egyértelműen szól a harang jelentőségéről, amikor megtiltja létét: „...*firmiter inhiibemus, ne sono campanae ad aliquam convocationem civium faciendam ammodo predicti civis utantur vel ad sonum ipsum convenire presumant...*”. A pecséthasználát és jogi személyiség feltétlen összetartozását Szent Lajosnak 1235-ben Reims részére kiadott döntése így fogalmazza meg: „...*non debebant habere sigillum cum non habeant communiam...*”. Le Goff munkájában szintén különleges fontosságot tulajdonít az elismert érvényű saját pecsét létének,

16 *I. m.* 264.

17 *I. m.* 265.

18 *I. m.* 265–267., 277. és 295–296.

19 *Pierre Michaud-Quantin: Universitas.* Paris, 1970. 112. skk.

20 Az universitas (communitas, communia) kollektív tulajdonának bemutatása: *Ladányi Erzsébet: III. András király egy ítéletlevelének értelmezéséhez: az esztergomi kommuna. Levéltári Szemle, 1985/2. 53.*

amelynek használata a bizonyíték arra, hogy a városi közösség nemcsak a jogi személyiség, hanem a *persona authentica méltóságának is birtokában van!* Oklevéladása ezért lesz közzhitehető.²¹ A jogi személyiséggel rendelkező város kormányzatának formái: a kommuna illetve a podesta város, melynek előzményeként a konzuli várost lehet tekinteni.

Le Goff tanulmányában a jogi személyt jelentő *universitas (kollektív létező)* vizsgálata áll a középpontban. Az universitas római jogi eredetű fogalom, azaz Le Goff kutatásaiban a római jogra épít. Az universitasok körére azonban alkalmazták a *communitas, communa–commune, societas* stb. megnevezéseket is. Itt most nem elemzem az ezeknek a megjelenésére, keletkezési körülményeire, működésükre vonatkozó adatokat, elméleteket, jóllehet a város-történet egésze szempontjából eme jogi konstrukciót rögzítő kifejezéseknek hazai körülmények közötti megjelenése alapvető jelentőségű.²²

A következőkben áttérek a tárgyalt jelenségek olyan vizsgálatára, amely a vázolt módszernek a magyarországi fejlődés elemzésénél való alkalmazhatóságát igazolja. A vizsgálatnál nem részletezem az egy–egy településre alkalmazva szórványosan feltűnő, de mindenképpen a római–kánoni jog hazai térhódítását és hatékonyságát mutató adatokat (pl. az universitas bonorum Patak 1201. évi kiváltságlevelében, és más hasonló, római jogi szakkifejezések előfordulása). A felvetett kérdés megoldásához módszerem középpontjába most csak azokat a 13. századi magyarországi településeket állítom, amelyekre egyértelműen áll a meghatározás: *az a település város, amelynek jogi személyisége van.*

Ez a definíció a vizsgálatba bevont települések esetében, de általánosságban is nagyon lényeges problémára irányítja a figyelmet, nevezetesen arra: *a város-lét és a kiváltságlevel megadása időben hogyan viszonylik egymáshoz? Szükségszerű-e a város-léthez a kiváltságlevel léte? Az így meghatározott városnak, tehát a kollektív létezőnek melyek az attribútumai? Továbbá hogyan értelmezhető a Stadtluft macht frei-nek a szakirodalomban sokszorosan polgárjogot szerzett elve?*

Településeink között számos olyan is létezik, melyeknek jogi értelemben meghatározott város-léte megelőzte a kiváltságlevel elnyerését. Ide tartozik Sopron, melynek *communitas civium*ját és pecsétjét egy 1274-ben kelt oklevélben említik, az ispotályos ház kommandatórának pecsétjével együtt.²³ A *communitas* pecsétjének alkalmazása itt igen lényeges: az oklevél a heiligenkreuzi kolostorral kötött adásvételt tartalmazza, az ispotályosok hiteleshelyi tevékenysége azonban csak Magyarország területén tette autentikussá az oklevelet, hiszen a *loca credibilia* működési köre magyar sajátosságként csak magyar földön érvényesülhetett mint közzhitehető tényező. A városi *communitas* pecsétjének jelentőségét éppen az mutatja, hogy mint *persona authentica*val rendelkező, az oklevelet pecsétje teszi hitelessé Ausztriában is.

A soproni universitást és pecsétjét említő következő oklevél kelte 1276. október 17.²⁴ Ez a győri káptalan 1277. évi átirásában maradt ránk. Az átiró oklevélből megtudjuk, hogy a soproni oklevélben két függőpecsét volt: az egyik a soproni *communitas*, a másik az ispotályosok pecsétje. A káptalan az átiró oklevélben a soproni oklevél universitas *civium* részét *communitas civium*mal azonosítja. Ez a tény nemcsak a káptalan szakszerű jogi tájékozottságát igazolja, hanem közvetve a soproni universitást is, amely teljesen tudatában lehetett a két kifejezés azonos tartalmának. Sopronnak a királytól adományozott kiváltságlevelének kelte 1277. szeptember 3. utáni.²⁵

Hasonlóan, már kiváltságlevelének elnyerése előtt Pozsonyot is universitasként említ 1287-ben egy oklevél: „...universitas civium Civitatis Posoniensis...”. Ezt az oklevelet a po-

21 I. m. 53. skk. Rcims pecsétjének visszavonása: James Tait: *The Medieval English Borough*. Manchester, 1936. 299. 3. jegyzet

22 Gerics József: Az „universitas” középkori jogtörténetéhez. Vasi Szemle, 1979/4. 580–584.

23 Urkundenbuch des Burgenlandes Bd. II. (1271–1301). Bearb.: Imtraut Lindeck-Pozza. Graz–Köln, 1965. (A továbbiakban: UB II.) 56.

24 UB II. 91–92.

25 UB II. 102–104.

zsonyi káptalan adta ki, amelyben a római-kánoni jogból eredő *singuli singulariter* et *universi universaliter* szembeállítás egyaránt mutatja a jogi ismereteket és az *universitas civium* indokolt alkalmazását.²⁶ Pozsony kiváltságlevelét III. Andrásról 1291-ben kapta meg.²⁷

Kassa esetében az „*universitas hominum*”, „*universitas hospitum de Cassa*” létezéséről a 13. század végétől tudunk. Kassa kiváltságai azonban 14. századiak, miként ezt Fügedi Erik is megállapította. Kassa villa ispotályát — azaz a közös vagyont! — egy 1283-ban kelt oklevél említi.²⁸

Buda első kiváltságlevele még nem tartalmaz hivatkozást jogi személyisége meglétére. Ezt csak az 1268-ban „*Walter comes et duodecim iurati*” által kiadott oklevél említi, amelyet „... *sigillo communitalis*...” erősítenek meg, vagyis Buda már ekkor a *persona authentica méltóságával* él.²⁹ Közvetve ugyan, de Buda jogi személyiségét ismeri el az a IV. Lászlótól kapott oklevél, amely szabályozza, hogy Budán a végrendelet nélkül elhaltak javainak 1/3-át alamizsnára, 2/3-át pedig „... ad munimenta et edificia castri Budensis...” céljára kell fordítani. Az *universitas* mivoltot itt a *közös vagyon, a fal* testesíti meg, a *király általi elismerését* pedig az oklevélbe foglalás ténye.³⁰ A *képviselőt*, azaz adott ügyben a *cives* nevében és helyett való eljárás 1281-ből ismert.³¹ Jogi személyiségének legteljesebb kifejtése 1292-ből való, a budai káptalan oklevelében található. Ez az oklevél a budai káptalan ellen elkövetett hatalmaskodásokról szól, mely az esztergomi tartományi zsinaton került előadásra. Az elkövető „... *rector, consules et iurati ac universitas civium de castro Budensi*...” Ugyanebből az évből való a *rector* és a tanács által kiadott kettős pecséttel megerősített oklevél is („*concessimus litteras duplicis sigilli nostri munimine roboratas*”).³²

Mielőtt más település jogi személyiségének tárgyalására térnénk, feltétlenül szükséges a *rector* megnevezés használatára kitérnünk. A szakirodalom korábban katonai parancsnoknak minősítette, akit „*lombard mintára*” neveztek *rectornak*. Ez azonban téves irányba vitte a kutatást. Az ugyan igaz, hogy *Volterrában* (1236), *S. Gimignánóban* (1241) és más helyeken is előfordul *Itáliában*, de a *rector mindig a podesta szinonímája*, akit a császár erősít meg hivatalában. *Nem katonai parancsnok*, ugyanúgy, ahogyan *Lübeckben* sem (1226), sőt *II. Frigyes 1232-ben* kelt oklevelében *Németországban* egyenesen *azonosnak* veszi a „*magistros civium*”-ot a „*rectores*”-szel, akik „... ad *universitate civitatis*...” választottak mindaddig, amíg ez az oklevél ezt meg nem tiltotta. Amíg a korábbi gyakorlat volt érvényben, tisztségükben őket az uralkodó erősítette meg.³³

26 *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. I–XII. Pest, 1860—Bp. 1874. (A továbbiakban: ÁUO) IV. 306.

27 *Stephanus Ladislaus Endlicher*: Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana. Sangallen, 1849. (A továbbiakban: RMA) 623.

28 1288: Országos Levéltár (A továbbiakban: OL), DF 210700; 1290: ÁUO V. k. 14.; 1283: *Györffy György*: Magyarország történeti földrajza I. Bp. 1963. 102., *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961. passim.

29 *Gárdonyi Albert*: Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148–1301). Bp. 1936. 100.

30 1276: I. m. 157.; *Szenpétery Inre—Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I–II. Bp. 1913–1987. 2707. sz.

31 1281: *Gárdonyi A.*: i. m. 199.: „...*Farcasius vice et nomine civium de Pesth*...”.

32 I. m. 1292, 279.; stb.

33 A lombard hatásra, ill. a rektor katonai parancsnokként való értelmezésére: *Kubinyi András*: Buda város pecséthasználatának kialakulása. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961. 127. és 230–231. jegyzet. A rektor értelmezéséhez: Lübeck, II. Frigyes, 1226: „...*statuentes etiam, ut quando cumque ad regimen civitatis* ejusdem aliquis *rector* ab imperio statuetur, nulla ad hoc officium statuat persona, nisi fuerit de convicinis locis et conterminis civitatis ipsius...”. Elenchus fontium historiae urbanae. Vol. primum. Leiden, 1967. 210.; Németországban II. Frigyes tiltja a *communia, consilia*, „*magistros civium seu rectores* vel quoslibet *officiales*” állítását „*ab universitate civitatis*” az érsekek és püspökök hozzájárulása nélkül. I. m. 231. Volterra, 1236: „*officium rectorie vel potestarie*”; S. Gimignano, 1241: II. Frigyes „... ut possint eligere *rectorem* vel *potestatem*...”, azaz a podesta és a rektor szinonim megjelölés. Mindkét idézett adat: *Julius Ficker*: Forschungen zur Reichs- und Rechtsgeschichte Italiens. Bd. IV. Aalen, 1961. (Reprint.) 382., 393.

Okfejtésünk más irányú indoklására feltétlenül szükséges Buda bíróválasztási gyakorlatának bemutatása. Budának már az első kiváltságlevele tartalmazza, hogy a választott bírót a királynak be kell mutatni. A közös vagyon (fal) kapcsán már említett oklevél (1276) ezt még hangsúlyozottabban fogalmazza meg: „...szabad választásukból azt nyerjék el villicusuknak, akit akarnak, amint ez feljebb ki van fejezve nagyatyánk privilégiumában... (ex electione sua libera *assumant* in villicum, quem volunt, prout in tenore privilegii avi nostri superius est expressum)”. A két oklevél teljesen összhangban áll: a „szabad” bíróválasztás a királyi megerősítéssel jár együtt. Körmend és Radna tárgyalásánál ennek okára, jelentőségére bővebben is kitérünk.

A korábban említett településektől eltérően, teljesen másként kezdi el *város-létét Zágráb*. Kiváltságlevelét 1242-ben IV. Bélától kapja, ez az oklevél alapító-létesítő aktust rögzít. A benne található római-kánonjogi nyomok (Digesta, Gratianus) vezetnek el az oklevél ama részéhez, amelyben határozott fogalmazásban áll előttünk az *universitas civitatis*, élén a bíróval, akit „*undecunque voluerint*” választhatnak. Miként *K-D. Grothusen* írja, ez a *podestaválasztás* jellemzője Itáliában. Mivel Buda esetében már kifejtettük a *rector* és a *podesta* azonosságát, Zágráb és Buda e tekintetben joggal állítható párhuzamba, s ezt csak aláhúzza az a tény, hogy mind a két városban létezik a *közvagyon*, a közösség közös tulajdonának — a zágrábi oklevélben az „*utilitas civitatis*”-nak — meghatározása. Ez a zágrábi kiváltságlevelél is és ennek 1266. évi átirása — szintén IV. Bélától — nagyon fontos mondanivalót tartalmaz. Szinte megmagyarázza, hogy mit jelent ennek a „szabadon választott” bírónak az oklevélben a jelenléte. Az oklevelek erről teljesen azonosan írnak: „...*Cives autem liberam habeant* [a Grothusen által közölt 1266. évi oklevélben: *habent*] *undecunque voluerint eligendi facultatem iudicem civitatis nobis presentandum...*”. A szöveg tehát eddig megvilágítja a budai gyakorlatot, de kiegészítést is tartalmaz: „...*et mutandi eundem annuatim pro sue arbitrio voluntatis...*”³⁴

Zágráb saját oklevéladásában csak később jelentkezik az *universitas* megjelölés, de jogi személyiségéhez a város mindig ragaszkodott. Ezt igazolja az a tény, hogy IV. Béla már az 1242. évi kiváltságlevelük 1266-os átirása előtt fontos ügyben ad ki oklevelet. A zágrábiak panasszal élnek a király előtt, hogy „...mi Archynus comest *podestaként*, azaz bíróként állítottuk az élükre, és ezáltal szabadságuk sérelmet szenvedett (*quod nos eis Archynum comitem in potestatem seu iudicem prefeceramus, suam infringi libertatem*)”. Ebben az oklevélben korábbi kiváltságlevelükben rögzített jogi személyiségük — öntudatuk — jelentkezik.³⁵ *Universitasnak* 1288-ban királyi oklevél is nevezi őket. 1291-ben saját kiadású oklevelük említi a „*maior ville, iudices et consiliarii*”-it valamint a *sigillum communitatis*. 1295–1296-ból ismert adatok: „*maior ville ac universitas civium Grechensium*”; „*iudex, iurati et tota communitas Grechensis*”³⁶

Összegezve a zágrábi adatokból nyert eredményeket: talán az egyik legfontosabb az, mely Buda 1276. évi oklevelének egy másik részét világítja meg, azt, ahol az élükre királyi elhatározás állítja a *podestát*, s amely intézkedés annak felel meg, amit Buda vonatkozásában az oklevél (1276) így fogalmaz: „*ne legyenek kénytelenek elfogadni bárki általunk adott iudexet (ut non cogantur recipere aliquem iudicem per nos datum)*”.

34 *Klaus-Detlev Grothusen*: Entstehung und Geschichte Zagrebs bis zum Ausgang des 14. Jahrhunderts. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 37. Wiesbaden, 1967. 126–139.; Zágráb 1242. évi kiváltságlevele: RMA 442–445.; *J. B. Tkalcic*: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae I. Zagrabiae 1899. 15–18.

35 Archynusra vonatkozó oklevél *J. B. Tkalcic*: i. m. 39–40. *Szentpétery I.—Borsa I.*: i. m. 1493. sz. Archynust az oklevél *podesta* seu *iudex*ként említi; Zágráb kiváltságlevelének 1266. évi megerősítése *J. B. Tkalcic*: i. m. 40–44.

36 IV. László oklevele, 1288: *J. B. Tkalcic*: i. m. 60.; Zágráb oklevele: i. m. 67–68.; 1295: i. m. 73–74.; 1296: a megnevezett *maior ville* társaival együtt „*pro se et tota communitate*” jelenik meg, i. m. 76.

Már tárgyaltuk azokat az eseteket, melyek azt igazolják, hogy a város-lét a kiváltságlevél elnyerése előtt is létezhetett. Ezek bemutatásánál a modell létezésének bemutatására törekedtünk, s nem a teljességre, mely meghaladná e tanulmány terjedelmét.

A következőkben két, a magyarországi városok között kiemelt helyet elfoglaló, de kiváltságlevéllel nem rendelkező település bemutatására térünk át, Esztergom és Székesfehérvár vizsgálatára. Mindkettőre az a jellemző, hogy királyi székhely mivoltának köszönhető kiemelt jelentőségét, „előkelő helyezését” a városok sorában. Jogi értelemben értékelhető város-létük a 13. század második felére, illetve utolsó harmadára alakult ki.

Elsőként Esztergom jogi személyiségét igazoló tényekre térünk ki röviden, hiszen részletesen mind ennek ismérveit, mind európai keretbe illesztett értékelését egy évvel ezelőtt általam írt tanulmány már tartalmazta. Esztergomnak van saját *pecsétje* illetve oklevéladása — *persona authentica* — és saját *mértéke* (1255). A közös tulajdon fejeződik ki a *domus iudicialis* meglétében (1284), s egy 1294. évi királyi ítélettel említi a *carcert* és az esztergomi *kommuna közös vagyonát*. Eddigi ismereteink szerint Magyarországon az Árpád-korban ez az egyetlen *kommuna* említés, s ennek jelentősége igen nagy: királyi oklevélben foglalata lesz a felsorolt universitas–communitas lét jegyeinck. Azt, hogy a kancellária mennyire tudatában volt a testületiség hatékonyságának, mi sem mutatja jobban, mint hogy a honi körülmények között szinte ismeretlen — kivéve Kézai Simon mester munkáját — kommuna kifejezéssel ismeri el létét.³⁷

Más a helyzet Székesfehérvár helyzetének megítélésével. Székesfehérvár is sajátjának mondhatta a jogi személyiség mivoltát, hiszen *pecsétje*, oklevéladása, 13. század végi városi kormányzata a testületiségét igazolja. A szakirodalomban — igen kevés kivételtől eltekintve — jelentőségének korabeli, 13. századi, nagy általánosságban való hangsúlyozására építve, ebből kiindulva feltételezték, hogy létezett kiváltságlevele is, melynek meglétét különböző módon próbálták igazolni. Ezt az eljárást az a törekvés irányította, hogy a korai magyar városfejlődésben a fehérvári jognak, mint a városi kiváltságok mintájának súlyát mind a 13. századra, mind a későbbi idoszakra igazolják. Ám vegyük sorra a tényeket és eme feltételezésnek a tényekkel való összhangját.

Székesfehérvár kiváltságlevele nem maradt ránk, kivéve a fehérvári civisek vámmmentességére vonatkozó, IV. Béla kori oklevelet, melyet azonban már *Szentpétery Imre* is gyanúsként említett kritikai jegyzékében, hiszen késői tartalmi átírásban maradt meg kivonatos szövege, s ez eléggé csekély kiváltságotlásra utal. Ezért *Degré Alajos* megállapításával értünk egyet, aki éppen a fehérvári civisek vámmmentességét említő nagyszombati kiváltságlevélről írva megállapítja: a Nagyszombatnak frissen juttatott (1238) jogokkal — a vámmmentességet kivéve — Fehérvár nem is rendelkezett. Nem értünk egyet azzal a módszerrel sem, mely szerint a fehérvári libertasra való hivatkozások alapján — melyek más kiváltságlevelekben fordulnak elő — lehetséges lenne egy ennél is korábbi és teljesebb korporatív oklevél–kiváltságlevél rekonstrukciója.³⁸ A továbbiakban a korábbi szakirodalomban kifejtett megközelítési mód értékelésére térünk rá.

37 *Ladányi E.*: III. András király i. m. 53. skk.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Ed. *F. Knauz*—*L. Dedek Crescens*. Strigoni 1874–1924. (A továbbiakban: MES.) Saját mérték 1255-ben „cum una de vico vulgariter Reyf” föld kimérésére adásvételnél, MES I. 431. 1299-ben szintén Reyf használata, MES II. 458. Az oklevél keltezésében a „datum et actum” oklevéltani szempontból is fontos kifejezései egymás mellett szerepelnek. Pecsét: 1255 (kettőspecsét!) MES I. 431.; 1282: MES II. 157.; 1284: MES II. 181.; 1269: ÁUO VIII. 252.; 1299: ÁUO X. 365. Carcer és kommuna közös vagyon: 1294: MES II. 354–361. és ÁUO X. 137–145. A „domus iudicialis civitatis nostrae” építésére a káptalantól átengedett terra: 1284: MES II. 181. és ÁUO IX. 411.

38 Az oklevél korai létre és hatására vonatkozó tanulmányok: *Fügedi Erik*: Középkori magyar városprivilegiumok. In: Tanulmányok Budapest múltjából XIV. Bp. 1961.; *Uő*: Székesfehérvár középkori alaprajza és a polgárság kezdetei Magyarországon. In: Településtudományi Közlemények 20. Bp. 1967.; *Uő*: Székesfehérvár korai története a város alaprajzában. In: Székesfehérvár évszázadai 1. Székesfehérvár, 1976.; *Kubinyi András*: Székesfehérvár középkori oklevéladása és pecsétje. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Székesfehérvár, 1972.; *Josef Deér*: Aachen und die Herrscher-

Nem lehet bevonni az oklevél rekonstrukciójába a többször is elemzett, „mintának” és a fehérvári kiváltságlevél léte igazolására bizonyítéknak tekintett nyitrai kiváltságlevelet. Erre építve a fehérvári városszervezet korai létét kívánták a fent vázolt módszerrel dolgozó kutatók igazolni. Ennek az eljárásnak a nyitrai oklevél számos szövegrésze is ellentmond. Mielőtt erre rátérnénk, előre kell bocsájtani a fehérvári oklevél keltezésére vonatkozó hipotézis elemzését. Mivel Fehérvár IV. Béla kori oklevele Szent Istvántól eredeztethető kiváltságról fr, feltételezték, hogy a IV. Béla idejére (1237) datált Szent István kori kiváltság nem is Szent István, hanem a Szent István-i hagyományt őrző 12. századi két István király valamelyikére, II. vagy III. Istvánra utal. Ezt a feltételezést maguk a források, a fehérvári kiváltságlevél és a nyitrai oklevél cáfolja meg. Azon elképzelés alapján, amennyiben a nyitrai oklevelet a fehérvári kiváltságlevél tekintetében forrásként felhasználhatónak ítélik meg, hogyan lehet a 12. századra elfogadni a nyitrai oklevélnek római kánoni jogi eredetű *causae civiles et criminales* (Cod. Iust. IX. tit. XXXI. és Gratianus C II. l c 30–31) itt alkalmazott kifejezését, amelynek 12. századi használatáról Magyarországon nincs tudomásunk. Másrészt: a vonatkozó teljes szöveget idézve: „...*villicus omnes causas pecuniarias civiles et criminales ad instar civium Albensium predictorum cum duodecim iuratis debeat fine debito iudicare...*”, azaz a 12 esküdt léte már sajátosan „nyitrai” vonás, a két említett római-kánoni jogi elem 13. századi, a kiváltságlevélnek az a része pedig, amely rögzíti, egy olyan libertasfogalom meghatározását adja, amely hadi érdemekre épül: a tatárjáráskor teljesített katonai érdemeikért kérték, hogy „...*ipsis et eorum successoribus perpetuo Albensium civium dedimus libertatem...*”. Konkrét rendelkezés kapcsán (pl. amely a keddi forum liberum tartására utal, illetve a 12 fegyveres küldésének meghatározásánál) elmarad a fehérvári minta, s alapos okkal megkérdőjelezhető: a tárnokmesterhez való fordulás lehet-e érvényes a 12. századra? További érvelésünkben most nem térünk ki a bevonható diplomatikai érvekre. Számos tény azonban ezt a „helyreállítás” módszert” más szempontból is tovább gyengíti.

A soproni és győri kiváltságlevél említi a fehérvári civisek libertasát, de részleteiben mind a kettő saját létehez, lehetőségeihez, *consuetudo*jához képest rögzíti a tényleges, helyi, konkrét intézkedéseket. Meg kell említeni azt is, hogy Győr kiváltságlevelében a vámmentességet „*more regalium hospitum aliorum*” kapja meg 1271-ben, 1255-ben viszont a fehérváriak a budai vámszabályzat szerint már vámkötelesek! A győri kiváltságlevelében külön jellegzeteségként csak a fehérváriakhoz hasonló, katonáskodás alóli mentesség található. Vasvár 1279-ben kelt kiváltságlevele általánosságban szintén hivatkozik a fehérvári libertasra, de a vasváriak végrendelkezési szabadsága teljesen egyedi, helyi, sajátos vonás, mert még egy elképzelt, bár nem rekonstruálható (!) fehérvári kiváltságleveléből is hiányzik, ugyanis Fehérvárnak nem volt meg ez a jogosítványa. Megítélésünk szerint a fehérvári „libertas”-t, illetve kiváltságot egészen más megközelítésben lehet értelmezni.³⁹

Hazai okleveles gyakorlatunk alapján a fehérvári oklevél esetében Szentpétery Imre véleményét tartjuk elfogadhatónak, azzal a kiegészítéssel, hogy magában az oklevélben tudatos a benne rejlő információk csoportosítása. Ennek az oklevélnek — megítélésünk szerint — a leglényegesebb része az, amely Szent István pápai legátusságát foglalja oklevélbe. Szent István mint király és egyszersmind pápai legátus adta ezt a fehérvári libertast. Határozottan fogalmazódik meg oklevélben annak az előzménye — Hartvik püspök Szent István legendája

sitze der Arpaden. In: Byzanz und das abendländische Herrschertum. Ausgewählte Aufsätze. Sigmaringen, 1977. (Vorträge und Forschungen XXI.)

Az ún. Szent István nevére hamisított fehérvári kiváltságlevél keletkezési korának részletes bírálata, mely szerint semmiképpen nem keletkezhetett IV. Béla kora előtt: *Ladányi Erzsébet*: Szent István „apostoli követségének” egyik középkori magyarországi értelmezéséről. In: Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31. Szerk. *Bárdos István és Beke Margit*. Esztergom, 1991. 95–97.; *Degré Alajos*: Székesfehérvár városi joga a középkorban. In: *Székesfehérvár évszázadai 2*. Székesfehérvár, 1972. 145.

39 Nyitraián adott oklevél: RMA 498. skk.; *Szentpétery I.—Borsa I.*: i. m. 885. sz.; Sopron kiváltságlevele: vö. 25. j.; Győr kiváltságlevele: RMA 526. skk.; Vasvár: UB II. 132–133. Az 1255. évi vámszabályzat: *Gárdonyi A.*: i. m. 57.

nyomán —, amit IV. Béla 1238. évi oklevelében a pápától önmaga számára kért: a bolgárok elleni hadjáratban az *officium legationis*. Összegezve: A Szent István királynak tulajdonított hamisítvány intitulációjában Szent István pápai követsége már IV. Béla uralkodása első éveinek gondolatvilágát és jogi érvelését fejezi ki, s ha volt (?) ilyen oklevél, akkor az már a király 1238. évi diplomáciai akciójának előzményeként tekinthető.⁴⁰

Nagyon lényeges az az új szempont, mely kutatásaink eredményeként adódott: kellett-e egyáltalán Székesfehérvárnak vagy akár Esztergomnak, mint királyi székhelynek kiváltságlevelet adni, hiszen — miként a francia szakirodalom megállapította — Párizs sem rendelkezett sem szabadságlevéllel, sem kommuna (korporatív)-oklevéllel, mégis főváros, *locus communior* volt.⁴¹ London szabadságait is csak egy egészen kezdetleges oklevél rögzítette I. Henrik korában, de municipalis-korporatív oklevele nem volt, mégis kb. 150 szigetországi település kapta meg később London libertasát⁴² vagy éppen lexét, consvetudoját. Pl. Lincoln 1194-ben: „...*legem quam habent cives nostri Londoniarum... Has predictas consuetudines eis concessimus et omnes alias libertates et liberas consuetudines quas habuerunt vel habent cives nostri Londoniarum...*”. II. Henrik Oxfordnak: „...*secundum leges et consvetudines civium Londoniarum... Et habeant omnes alias consvetudines et libertates et leges suas quas habeant communes cum civibus meis Londoniarum...*”.⁴³ Ezek az adatok világítják meg és teszik hasonlóvá Fehérvár magyarországi helyét Párizsével és Londonéval.

A francia várostörténetírás nyomatókkal hangsúlyozta: a *libertas*, a *consuetudo* és a *lex azonos fogalom*. A jogtörténeti kutatásokra építve ezért fogalmazta meg így a relatív szabadság, a relatív libertas lényegét. A libertas a szó középkori értelmében nem tehermentesítés, nem függetlenség, hanem a *lex* (franchise, consuetudo) által meghatározott állapot, s hozzá kell tenni: az írásba foglalás szükségessége nélkül! Ez a relatív szabadság ad keretet a még jogi személyiséggé nem vált településnek, s egyszersmind választóvonallá lesz az emberek csoportosulásaként létezők és a szabályozott, de nem azonos közösségi jog (*aequo iure*) szerint élők laza szervezete között. Ez utóbbi forma, mind a szigetországi, mind európai adataink szerint „megkaphatja, elnyerheti” kedvező körülmények között a lehetőséget arra, hogy jogi személyiséggé váljék és jellemzőjévé legyen Le Goffnak ezt a folyamatot bemutató meghatározása: „A mozgalomtól az intézményig.”⁴⁴

Miként szólt bele a királyi hatalom a városi települések szervezetének alakításába? Ezt legjobban Körömend 1244. évi kiváltságlevele és Radna communitiesának 1268-ban kelt saját oklevele világítja meg.⁴⁵ A köröмени oklevél szerint: „... az idegenek közül senkit nem fogunk bírójukká tenni, aki nem polgártársuk (*conciuis*), hanem ők maguk közül és maguktól válasszanak bírót maguknak, akit közös egyetértéssel alkalmasnak és megfelelőnek ismernek, *akit nekünk be kell mutatni, hogy tőlünk nyerje el igazgatásának tiszttségét*, hogy minden perükben *királyi felhatalmazással* legyen képes és tartozzék ítélni felettük... (inter se et per se iudicem sibi eligant, quem cognoverint ydoneum et utilem communi consensu, *nobis presentandum et per nos sue aministracionis officium assumpturum...*)”. [Az *assumpturum* az én javításom az *assumptorum* helyett. L.E.] Az oklevél említi Körömend *communitás*át is.

40 Ladányi E.: Szent István i. m. 96.

41 Jean Schneider: Les origines des chartes de franchises dans le Royaume de France (XIe– XIIe siècles). In: Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle. Colloque international Spa 5–8. IX. 1966. Brüssel, 1968. Pro Civitate. Collection Histoire in – 8°, Nr. 19.

42 Bónis György: A székesfehérvári törvénytől az „ország szabadságáig”. In: Székesfehérvár évszázadai 2. Székesfehérvár, 1972. 86. 24. j.

43 William Stubbs: Select Charters of English Constitutional History. Oxford, 1890⁷. 168., 266–267.

44 André Chédeville: De la cité à la ville 1000–1150. In: Histoire de la France urbaine. Seuil, 1980. 157.; J. Le Goff: La ville médiévale i. m. 273.; J. Schneider: i. m. 43.

45 Körömend: Urkundenbuch des Burgenlandes. Bearb.: Hans Wagner. Bd. I. Graz–Köln, 1955. (A továbbiakban: UB I.) 210–211; Radna: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Hrsg: Franz Zimmernann—Carl Werner. Bd. I. Hermannstadt, 1892. (A továbbiakban: ZWI.) 99–100.

Ezzel teljes mértékben azonosságot mutat Radna 1268-ban, egy adásvételről kiadott sajtó oklevélnek vonatkozó része: „...Mi tehát, mivel királyi felhatalmazás alapján lettünk iudices et iurati, azért, hogy amit előttünk igaz és törvényes tanúsággal mondanak, azt ne szegjék meg és ne lehessen megszegni, erről a megállapodásról és adásvételről ... kiadtuk ezt az oklevélünket bizonyosággal, a polgárok *communitasának* pecsétje oltalmával megerősítve (Nos igitur quia iudices et iurati *auctoritate regia sumus constituti*, ut quid ore coram nobis loquatur vero et iusto testimonio non infringatur, nec infringi possit ... contulimus literas nostras in testimonium *sub munimine sigilli communitatis civium* roboratas).”

Ennek az intézkedésnek illetve rendelkezésnek párhuzamai a roncagliai gyűlésen (1158) keletkezett *lex Omnis* és *lex Regalia*, valamint a konstanzi békekötés (1183) szövegében találhatóak.⁴⁶ A körmendi oklevél idézett részének a *lex Omnis* két igen lényeges szövegrészével való összehasonlítása nemcsak magyarázza, hanem a magyar oklevél különös jelentőségét is aláhúzza: „...*Omnis iudices a principe administrationem accipere debent...*” illetve „...*Omnis iurisdictionis et omnis districtus apud principem est...*”. A radnai oklevél idézett részének megfelelő helye: „...*potestas constituendum magistratum ad iustitiam expediendam...*”. Ez a megfogalmazás a *lex Regalia* ama részében olvasható, melynek indító szavai: „*Regalia sunt hec...*”.

A konstanzi béke szerint (azaz a császár katonai veresége után) a Lombard Liga városait szabadon választott konzuloknak kellett kormányozni. Hatalmukat formálisan a birodalom ruházta rájuk, mivel őket — ha nem volt hagyományos a püspök általi investitúrájuk — évente a császár nuntiusának, s legalább öt évenként magának a császárnak kellett investitálni. A választott személyek bírói hatalommal való felruházása az uralkodónak *nem földesúri, hanem államfői* ténykedése volt.⁴⁷

Összegezve: az *universitas* (*communitas*) jegyeként kell számon tartani az *universitas* testületi pecsétjét, amely önmagában is a jogi személyiség megtestesítője, nagyságától, alkalmazásának módjától, feliratától, ábrázolásától függetlenül. E megállapítás igazolásaként említjük meg még *Hans Planitz* tanulmányát, mivel adatai egyértelműen ezt támasztják alá: 1196 Utrecht, *sigillum burgensium*; 1217 Erfurt, *sigillum civitatis*; 1232 Goslar, *sigillum burgensium*; 1298 Passau, *campana ac sigillum civium* stb.⁴⁸

A jogi személyiség kifejezője a közös vagyon, a *domus iudicialis* vagy az ezzel azonos értékűnek tartott egyéb objektum (Magyarországon a *domus iudicialis* Esztergomban említik). H. Planitz már idézett tanulmányának vonatkozó adatai: 1149 Köln, *domus civium*; 1241 Wesel, *domus burgensium*; 1233 Worms, 1252 Regensburg, 1269 Goslar, *domus communitatis*; 1252 Zürich, *domus nostrae universitatis...*stb.⁴⁹ A város fala (Zágráb, Buda), a börtön (Esztergom) és mindaz, aminek kifejezője az *ad utilitatem civitatis*ra szálló vagyonrész, amely a városi közvagyon gyarapítja.

46 *Lex Omnis: Gerhard Dilcher: Die Entstehung der lombardischen Stadtkommune. Aalen, 1967. 61.; Regalia sunt hec: Alfred Weissembach: Quellen zur Geschichte des Mittelalters bis zur Mitte des dreizehnten Jahrhunderts. Leipzig, 1913. 165–166.; Konstanzi béke: i. m. 172–175.*

47 *Alfred Haverkamp: Der Konstanzer Friede zwischen Kaiser und Lombardenbund. In: Kommunale Bündnisse Oberitaliens und Oberdeutschlands im Vergleich. Sigmaringen, 1987. 39. skk.; J. Ficker: i. m. II. 193.*

48 *Hans Planitz: Die deutsche Stadtgemeinde. In: Die deutsche Stadt des Mittelalters II. Hrsg. Carl Haase. Darmstadt, 1972. Utrecht: 79.; Passau: 84. 167. j.; Erfurt, Goslar: 91. Jelentős a következő megállapítása is: „Das Läuten der Glocke erscheint in den niederfränkischen wie auch in den deutschen Städten als ein besonderes Symbol der Stadtfreiheit.”; További adatok: *Uő: Die deutsche Stadt im Mittelalter. Weimar, 1980. 337. skk. illetve vonatkozó jegyzetei. A pecsétről általában (felirat, ábrázolás stb.) Hermann Jacobs: Eugen III. und die Anfänge der europäischen Stadtsiegel. Köln–Wien, 1980.**

49 Köln, Wesel, Worms, Regensburg, Goslar, Zürich: *H. Planitz: Die deutsche Stadtgemeinde i. m. 110–111.*

„A városi levegő szabaddá tesz.” A *Stadtluft macht frei* sokszor hangoztatott elve a föld és a személy szabadságára épül, a kettőnek teljes plena libertasára.⁵⁰ Ha ezt az alapvető tényt mellőzzük, akkor erről az újabb korban keletkezett „jogi közmondásról” — miként *Hans Strahm* írja — azt lehet mondani: „a régebbi Luft macht Leibeigen” ellentétéként és korlátozásaként jött létre. A kutatási módszernek ez olyan mértékű egyoldalúságát mutatja, hogy Strahm megállapítására még visszatérünk.⁵¹ Most két olyan irányzat megállapításának taglálására térünk rá, mely a régebbi „Luft macht Leibeigen” nézetet másként tárgyalja. Már *Georg von Below* leszögezte a földesúri elmélettel szemben: a városfejlődés szabad jellege személyi jog. Rietschel azt hangsúlyozta, hogy a városban a földre vonatkozó olyan szabad tulajdon a jellemző, amelyben nincs *Hofrecht*, azaz dologi jog.⁵²

Visszatérve Strahm munkájához, miután a „Stadtluft macht frei” tétel korábbi megfogalmazásait is áttekinti, gondolatmenetét így folytatja: „Birodalmi földön a »levegő« a letelepedőt éppúgy, mint a beköltözőt és az idegen servust is egy év és egy nap után a király védelme alatt állóvá (zum königlichen Schutzhörigen) tette. A *Königseigen* és *Reichsunmittelbar* — a nemes szabadok szabadságaitól eltekintve — a középkorban a legmagasabb szabadságfogalom.” Strahm tehát nem tesz különbséget a személyt és földjét illető közszabadság és a nem szabad állapoton belüli relatív szabadság között!⁵³ Az 50. jegyzetben idézett munkák egyértelmű és világos megfogalmazása ezért aztán munkájában „veszendőbe megy” logikája és a leendő város társadalmának egészét tekintve is. Ezzel aztán sajnos feleslegessé válik *Le Goff* kérdésfeltevése is: része-e a város a feudális fejlődésnek, vagy valami egészen más?⁵⁴ Strahm megfogalmazása nemcsak a feudalizmus részének, hanem *Königseigen*nek is minősít, s ezzel ezt a „szabadságot” nem gazdagítja, hanem egyoldalúan függő állapot alapjává teszi.

A magyar városfejlődés kezdeténél a közszabadság, melynek megfelelője a 11. században Szent István kora után a *plena libertas*, alapvető tényező! Az idézett *Chédeville*, *Ljublinszkaja* és *Le Goff* kutatásai igazolták ennek a ténynek az európai fejlődéssel való megegyezését.

Nem adnak kielégítő választ a *Stadtluft macht frei* vonatkozásában azok az újabb nézetek sem, melyek az asylum-jogból eredeztetik, és a hispániai városjogi kolonizációs kiváltságokban vélik megtalálni mintáját. *Heinrich Mitteis* megítélése szerint itt nem az asylum-gondolatról van szó, hanem egyéni amnesztjáról.⁵⁵

Ezek a megközelítések nem térnek ki a szabad emberre, arra, aki plena libertas-szal rendelkezett, vagyis a társadalomnak az egyik leglényegesebb elemét figyelmen kívül hagyva, a társadalomnak jogi értelemben nagyon is határozott tagoltságát kirekesztik a középkor világából! Mindenképpen az a meghatározás fejezi ki a lényegét, amely a személy és föld teljes szabadságát tartja ismérvnek. Ez különbözteti meg a *civitas*t az *oppidum*tól, az utóbbiban csak a személy szabadságáról beszélhetünk, a tulajdon szabadsága hiányzik. A kollektív létezőnek, a város jogi személyiségének az előadottak szerint a rendező elve a jog társadalmi realizálása, amely biztosítja és megalapozza a további fejlődés irányát.

50 *A. Chédeville*: i. m. 157. skk. és *A. D. Ljublinszkaja*: Obscsina i gorod vo Francii XI-XIII. vv. Szrednyije Veka, 38 (1975) 121–126.

51 *Hans Strahm*: Stadtluft macht frei. Das Problem der Freiheit in der deutschen und schweizerischen Geschichte. Lindau–Konstanz, 1955. 103. skk.

52 *Karl Bosl*: Die Entstehung der bürgerlichen Freiheit im süddeutschen Raum. In: Les libertés urbaines et rurales du XIe au XIVe siècle. Colloque international Spa 5–8. IX. 1966. Brüssel, 1968. Pro Civitate. 82–83.

53 *H. Strahm*: i. m. 118. skk.

54 *J. Le Goff*: La ville médiévale i. m. 13.

55 *Edith Ennen*: Frühgeschichte der europäischen Stadt. Bonn, 1954. 213. skk. 244. skk. *Heinrich Mitteis*: Über den Rechtsgrund des Satzes „Stadtluft macht frei”. In: Die Stadt des Mittelalters II. Hrsg. *Carl Haase*. Darmstadt, 1972. 188. skk.